

Witold Pobudzin*

Akademia Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu – Akademia Nauk Stosowanych

ORCID: 0000-0003-0925-2725

ŚWIATOWY KRYZYS ŻYWNOŚCIOWY I JEGO KONSEKWENCJE SPOŁECZNE JAKO SKUTEK WOJNY NA UKRAINIE

Streszczenie

Celem artykułu dotyczącego skutków wojny na Ukrainie była próba odpowiedzi na pytanie, czy grozi nam ponownie światowy kryzys żywnościowy, a w konsekwencji nowa „arabska wiosna”? Za kryzysem żywnościowym przemawiają bardzo silne argumenty takie jak np. ograniczenie dostępności zbóż i nawozów sztucznych spowodowane konfliktem zbrojnym, gwałtowny wzrost cen energii (w tym paliw), nawozów, żywności w tym zbóż – szczególnie pszenicy, która była wysyłana wcześniej do najsłabiej rozwiniętych państw Afryki i Bliskiego Wschodu. Z drugiej strony istnieje teoretyczna możliwość odblokowania ukraińskich portów czy ograniczenie zasięgu kryzysu żywnościowego dzięki nadprodukcji i dość stabilnym cenom ryżu. Reasumując, możemy z dużym prawdopodobieństwem antycypować, że wkrótce pojawi się światowy kryzys żywnościowy wraz z jego negatywnymi konsekwencjami w postaci mniej lub bardziej radykalnych zmian społecznych w najsłabiej rozwiniętych krajach Afryki i Bliskiego Wschodu.

Słowa kluczowe: światowy kryzys żywnościowy, bezpieczeństwo żywnościowe, wojna na Ukrainie, zmiana społeczna, rewolucja, klęska głodu, głód

* Witold Pobudzin – absolwent Uniwersytetu Gdańskiego (kierunek politologia – specjalność stosunki międzynarodowe). Tytuł doktora nauk społecznych w dyscyplinie socjologia, uzyskał na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Wykładowca Akademii Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu.

Summary

THE GLOBAL FOOD CRISIS AND ITS SOCIAL CONSEQUENCES AS AN EFFECT OF THE WAR IN UKRAINE

The goal of the article on the consequences of the war in Ukraine was to try to answer the question whether we are in danger of a global food crisis and, consequently, a new „Arab Spring”? There are very strong arguments in favor of the food crisis, such as limited availability of grains and artificial fertilizers caused by the armed conflict, a sharp increase in the prices of energy (including fuels), fertilizers, food, including grains – especially wheat, which was previously shipped to the least developed countries in Africa and the Middle East. On the other hand, there is a theoretical possibility of unblocking Ukrainian ports or limiting the scope of the food crisis due to overproduction and fairly stable prices of rice. Summing up, we can very likely anticipate that the global food crisis will soon appear with its negative consequences in the form of more or less radical social changes in the least developed countries of Africa and the Middle East.

Keywords: world food crisis, food security, war in Ukraine, social change, revolution, hunger, famine

Wstęp

W 2015 r., w siedzibie głównej Organizacji Narodów Zjednoczonych, odbył się *Szczyt Agendy Zrównoważonego Rozwoju 2030* w trakcie którego został przyjęty dokument zatytułowany *Przekształcanie naszego świata: Agenda na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju – 2030*. Wyznaczonym zadaniem drugiego z siedemnastu *Celów Zrównoważonego Rozwoju Agendy* nazwanego *zero głodu* było „wylimitowanie do 2030 roku głodu i zapewnienie wszystkim ludziom, w szczególności ubogim i narażonym na zagrożenia, w tym niemowlętom, dostępu do bezpiecznej i pożywej żywności w wystarczającej ilości przez cały rok”¹.

Według szacunków Organizacji Narodów Zjednoczonych, w połowie 2020 r. liczba ludności na świecie osiągnęła 7,8 mld, w 2030 r. wyniesie 8,5 mld, w 2050 r. 9,7 mld i 10,9 mld² w 2100 r. Według raportu *The State of Food Security and Nu-*

¹ A. Łączyński (red.), *Uwarunkowania makroekonomiczne produkcji i wymiany handlowej produktów rolnych*, w: *Produkcja i handel zagraniczny produktami rolnymi w 2019 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2020, s. 19, https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5509/1/16/1/produkcja_i_handel_zagraniczny_produktyami_rolnymi_2019.pdf, [dostęp: 15.05.2022].

² *Global Population Growth and Sustainable*, United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division, New York, 2021, s. 22, https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesa_pd_2022_global_population_growth.pdf, [dostęp: 15.05.2022].

trition in the World opracowanego w 2021 r. przez: Organizację Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa (FAO), Międzynarodowy Fundusz Rozwoju Rolnictwa (IFAD), Fundusz Narodów Zjednoczonych na rzecz Dzieci (UNICEF), Światowy Program Żywnościowy (WFP) i Światową Organizacją Zdrowia (WHO) nie tylko nie uda się wyeliminować głodu i niedożywienia na świecie do 2030 r., ale w związku z pandemią odsetek wszystkich niedożywionych osób żyjących na świecie wzrasta (np. z 8,4% w 2019 r. do 9,9% w 2020 r. roku)³.

Największa klęska głodu w dziejach Ukrainy miała miejsce na początku lat 30. XX w., kiedy to według szacunków zmarło wskutek niedożywienia od 5 do 7 mln Ukraińców –najwięcej osób poniosło śmierć głodową na żyznych stepach Środkowo-Wschodniej Ukrainy⁴.

Flagą Ukrainy jest prostokąt podzielony na dwa poziome pasy: „niebieski – nawiązuje do barwy nieba, interpretowany jako symbol pokoju, żółty – kolor zboża, symbolizuje bogactwo ziemi”⁵. Około 50 proc. gleb znajdujących się na terytorium Ukrainy to tzw. czarnoziemy uznawane za najżyźniejsze na świecie, które wraz z tzw. glebami kasztanowymi (także bardzo żyznymi), stanowią 64 proc. powierzchni kraju – 370 tys. km kw.⁶ W 2019 r. Ukraina, państwo leżące nad Morzem Czarnym i jego częścią – Morzem Azowskim, była liderem w handlu olejem słonecznikowym i makuchami, drugim światowym eksporterem rzepaku, czwartym kukurydzy i piątym jęczmienia.

W 2019 r. o 0,6% w porównaniu z rokiem 2018 zmniejszyło się światowe tempo wzrostu PKB⁷. W początku 2022 r. w gospodarce globalnej odnotowano

³ *The State of Food Security and Nutrition in the World 2021, Transforming food systems for food security, improved nutrition and affordable healthy diets for all*, FAO, IFAD, UNICEF, WFP, WHO, Rome, Italy 2021, s.125, <https://www.fao.org/publications/sofi/2021/en/>, [dostęp: 15.05.2022].

„Biorąc pod uwagę obecne trendy, szacuje się, że Cel Zrównoważonego Rozwoju numer 2 (Zero Głodu do 2030 r.) nie zostanie osiągnięty przez prawie 660 mln ludzi. 30 mln z nich będzie niedożywionych z powodu długotrwałych konsekwencji pandemii”.

Raport ONZ: Przez pandemię dramatycznie wzrósł poziom głodu na świecie, UNICEF, 26 lipca 2021 r., <https://unicef.pl/co-robimy/aktualnosci/dla-mediow/raport-onz-przez-pandemie-dramatycznie-wzroslo-poziom-gلودu-na-swiecie> [dostęp: 15.05.2022].

⁴ Zob. M. Dolot, *Zabić głodem, Sowieckie ludobójstwo na Ukrainie*, tłum. B. Gutowska-Nowak, Kraków 2014, s. 7.

⁵ *Symbole narodowe – flaga*, Konsulat Ukrainy w Przemyślu, <http://konsulat-ukraina.pl/symbole-narodowe/>, [dostęp: 11.06.2022].

⁶ Zob. S. Matuszak, SPICHLERZ ŚWIATA?, ROZWÓJ ROLNICTWA NA UKRAINIE, *Raport Ośrodka Studiów Wschodnich*, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Raport-OSW_Spichlerz-swiate_net.pdf, [dostęp: 11.06.2022].

⁷ „W 2019 r. światowe tempo wzrostu PKB zmniejszyło się w porównaniu z rokiem poprzednim i wynosiło 2,3% wobec 2,9% przed rokiem. Spadek tempa światowego rozwoju gospodarczego był m.in. wynikiem sporu handlowego między Stanami Zjednoczonymi a Chinami, Brexitu, wysokiej niepewności politycznej, ryzyka na rynkach finansowych i spowolnienia gospodarczego w największych krajach”.

zaskakująco wysoką inflację, zaś wojna w Ukrainie przyniosła szok stagflacyjny i zagrożenie kryzysem żywnościowym⁸.

Dnia 24 lutego 2022 r. rozpoczęła się inwazja⁹ wojsk Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie, która stanowi „pogwałcenie jej integralności terytorialnej oraz postanowień Karty Narodów Zjednoczonych”¹⁰. Już 5 maja 2022 r., podczas wystąpienia w Radzie Bezpieczeństwa w Nowym Jorku, Sekretarz Generalny ONZ António Guterres powiedział: „Światowe konsekwencje tej wojny były widoczne podczas moich późniejszych podróży do Afryki Zachodniej. W Senegal, Nigrze i Nigerii usłyszałem bezpośrednio od przywódców i przedstawicieli społeczeństwa obywatelskiego, jak ta wojna wywołuje kryzys bezpieczeństwa żywnościowego (...) Powiem jednak jasno: aby rozwiązać problem braku bezpieczeństwa żywnościowego na świecie potrzebujemy artykułów rolnych z Ukrainy. Potrzebujemy także żywność i nawozy z Rosji i Białorusi na rynkach światowych, pomimo trwającej wojny”¹¹.

Z wstępnej oceny¹² *Konferencji Narodów Zjednoczonych do spraw Handlu i Rozwoju UNCTAD*¹³ opublikowanej 16 marca 2022 r. wyłania się wizja kryzysu żywnościowego i możliwych niepokojów społecznych, szczególnie w Afryce oraz krajach najsłabiej rozwiniętych, powodowanych konsekwencjami wojny na Ukrainie, tj. rosnącymi cenami żywności, paliw i nawozów¹⁴.

A. Łączyński (red.), *Uwarunkowania makroekonomiczne produkcji i wymiany handlowej produktów rolnych*, w: *Produkcja i handel zagraniczny produktami rolnymi w 2019 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2020, s. 19, https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5509/1/16/1/produkcja_i_handel_zagraniczny_produktyami_rolnymi_2019.pdf, [dostęp: 15.05.2022].

⁸ Zob. M. Petka-Zagajewska, U. Kryńska, K. Pastor, M. Rot., *Kwartalnik Ekonomiczny, Analizy Makroekonomiczne*, PKO Bank Polski, 30 marca 2022 r., https://www.pkobp.pl/media_files/df50dbeb-28b9-4988-bd6d-9136099b4472.pdf, [dostęp: 15.05.2022].

⁹ „Inwazja [łac.], zbrojne wtargnięcie na terytorium obcego państwa; najazd, napad”. *Inwazja*, PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/inwazja;3915236.html>, [dostęp: 15.05.2022].

¹⁰ Sekretarz Generalny ONZ, *Wystąpienie w Radzie Bezpieczeństwa na temat Ukrainy*, Nowy Jork, 5 maja 2022 r., <https://www.un.org/press/en/2022/sgsm16882.docid>, [dostęp: 15.05.2022].

¹¹ Tamże.

¹² *Rapid assesment* – tłumacząc dosłownie szybkiej oceny (UNCTAD RAPID ASSESMENT).

¹³ „UNCTAD, ang. United Nations Conference on Trade and Development, organ pomocniczy ONZ, Konferencja Narodów Zjednoczonych do spraw Handlu i Rozwoju”. UNCTAD, *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/UNCTAD;3991264.html>, [dostęp: 22.05.2022].

¹⁴ „Wyniki potwierdzają szybko pogarszające się perspektywy światowej gospodarki, poparte rosnącymi cenami żywności, paliw i nawozów (...) Ta szybko zmieniająca się sytuacja jest niepokojąca (...) zwłaszcza dla krajów afrykańskich i najsłabiej rozwiniętych, z których niektóre są szczególnie narażone na skutki wojny na Ukrainie i jej wpływ na koszty handlowe, ceny towarów i rynki finansowe. Ryzyko niepokojów społecznych, niedoborów żywności i recesji wywołanych inflacją nie mogą być zlekceważone, szczególnie biorąc pod uwagę niestabilny stan gospodarki światowej i zmieniający się świat w wyniku pandemii COVID-19”.

Czy rzeczywiście grozi nam światowy kryzys żywnościowy, którego konsekwencją mogą być niepokoje społeczne w Afryce Północnej i na Bliskim Wschodzie – jak miało to miejsce podczas „arabskiej wiosny ludów”? Na początku należy jednak opisać czym w ogóle jest kryzys żywnościowy i jakie skutki podobne kryzysy wywoływały w przeszłości. Następnie sprawdzimy, jakie znaczenie dla bezpieczeństwa żywnościowego krajów Afryki i państw Bliskiego Wschodu miały produkty role pochodzące z Ukrainy. W ostatnim etapie należy zbadać jak sama wojna na Ukrainie wpływa na bezpieczeństwo żywnościowe analizowanych regionów świata.

Od klęski głodu po światowe kryzysy żywnościowe

Głód jest to „stan organizmu ludzkiego i zwierzęcego występujący w skutek braku pokarmu albo braku lub niedoboru pewnych składników pokarmowych (białek, tłuszczów, cukrów, witamin, soli miner., a także wody), również popęd ukierunkowujący zachowanie się organizmu do pobierania pokarmu (wyzwalający dążenie do zdobycia pokarmu)”¹⁵. Klęski głodu towarzyszyły ludzkości we wszystkich zakątkach ziemi od zarania dziejów¹⁶. Wśród pięciu największych klęsk głodu historycy wymieniają: „Hołodomor w ZSRR w latach 1932–1933 (...) Głód w Iranie w latach 1917–1918 (...) Głód w Indiach od lat 70. XVIII wieku (...) Wielki Głód w północnych Chinach (1876–1878) (...) Wielki Głód w Chinach (1958–1962)”¹⁷.

O siedmioletniej klęsce głodu za panowania króla Dżesera¹⁸ dowiadujemy się z starożytnego tekstu wyrzeźbionego na Steli głodu z wyspy Sehel – granitowej skale

The Impact On Trade And Development Of The War In Ukrain, Unctad Rapid Assessment, United Nations Conference On Trade And Development, 16 March 2022, s. 2, https://unctad.org/system/files/official-document/osingf2022d1_en.pdf, [dostęp: 22.05.2022].

¹⁵ *Głód*, Encyklopedia Popularna PWN, Wydanie trzydzieste szóste, Warszawa 2011, s. 333.

¹⁶ „Klęska głodu – niedostatek środków żywnościowych, wynikający z ich braku lub niemożności dysponowania nimi w ilości niezbędnej do zaspokojenia uczucia głodu, powodujący wzrost liczby zgonów, a w skrajnej formie prowadzący do wyniszczenia znacznej części populacji (...)”.

Zob. *Klęska głodu*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/kleska-gلودu;3922926.html>, [dostęp: 12.06.2022].

¹⁷ A. Winkler, *5 największych klęsk głodu w dziejach. Z czyjej winy dziesiątki milionów ludzi umierały w męczarniach?*, Wielka HISTORIA, <https://wielkahistoria.pl/5-najwiekszych-klesk-gلودu-w-dziejach-kto-sprawil-ze-dziesiatki-milionow-ludzi-umieraly-w-meczarniach/>, [dostęp: 12.06.2022].

¹⁸ „DŻESER, Dżoser, z III dyn. data ur. nieznana, zm. zapewne ok. 2670 p.n.e., król Egiptu, zapewne od ok. 2690 p.n.e.; wszechstronny rozwój scentralizowanego państwa ze stolicą w Memfis, powstanie monumentalnej rzeźby i architektury kam. (tzw. piramida schodkowa w Sakkarze)”.

DŻESER, Encyklopedia Popularna PWN, Wydanie trzydzieste szóste, Warszawa 2011, s. 252.

z wysepką Sehel na Nilu koło Asuanu w Górnym Egipcie¹⁹. Według tego apokryfu, podczas rządów króla Dżesera Egipt nawiedziła siedmioletnia klęska głodu, spowodowana niskim poziomem wód Nilu²⁰. Na kolebce ludzkiego społeczeństwa (Azji) głód odcisnął swoje szczególne piętno, wnikając w jego dzieje, strukturę, sposób myślenia czy obyczaje. Jak obliczono w latach 108 p.n. Chr.–1911 p. Chr. przez Chiny przeszło 1828 fal głodowych, gdzie tylko w samym XIX w. zmarło tam 100 mln ludzi, z czego 10 mln osób zmarło tylko w 1877 r.²¹. Klęski głodu dotyczyły także Indie, gdzie w 1769 r. w Bengalii zmarło z głodu 10 milionów ludzi, zaś ponad 100 lat później w latach 1876–1878 zmarło z głodu 4 miliony osób²². Klęski głodu dotyczyły także Europę., gdzie według wyliczeń historyków od X do XVI w. miało miejsce około 400 klęsk głodowych o szerokim zasięgu²³.

Choć formalnie Iran w pierwszej wojnie światowej pozostawał neutralny, armie okupacyjne, wkraczając na jego terytorium konfiskowały żywność. Na domiar złego w 1917 r. rozpoczęła się susza, która doprowadziła według różnych szacunków do śmierci od dwóch do dziesięciu milionów osób²⁴. W XX w. klęski

¹⁹ „Znana Stela głodu z wyspy Sehel w pobliżu Asuanu, wykuta w skale na rozkaz Ptolemeusza V Epifanesa (204/196–180 p.n.e) w 18 roku jego rządów, sugeruje istnienie takiej instytucji w Hermopolis Magna (eg. Chemenu) jeszcze wcześniej, bo już w czasach Dżosera (2690/2640–2670/2620 p.n.e.)”.

H. Kaczmarek, *Biblioteki w starożytnym Egipcie*, s. Biblioteka 8 (17), 2004, s. 14, [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Biblioteka/Biblioteka-r2004-t8_\(17\)/Biblioteka-r2004-t8_\(17\)-s923/Biblio teka-r2004-t8_\(17\)-s9-23.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Biblioteka/Biblioteka-r2004-t8_(17)/Biblioteka-r2004-t8_(17)-s923/Biblio teka-r2004-t8_(17)-s9-23.pdf), [dostęp: 12.06.2022].

²⁰ „Apokryfy [gr.] *religiozn.* utwory naśladowujące księgę bibl., niezaliczane jednak do kanonu Biblii; w szerszym znaczeniu także późniejsze utwory *lit.* odrzucane przez teologię katolicką”. *Apokryfy*, Encyklopedia Popularna PWN, Wydanie trzydzieste szóste, Warszawa 2011, s. 50. Mimo iż Stela głodu z wyspy Sehel jest apokryfem, istnieje teza, że jest oparta na wcześniejszych, nieznanych dzisiaj dokumentach. Pochodzi z epoki ptolemejskiej (2500 lat po królu DŻESERZE).

²¹ Zob. J. Łukasiewicz, *Krach na giełdzie, Zarys historii kryzysów ekonomicznych*, s. 7. file:///C:/Users/Witek/Downloads/Krach_na_gie%C5%82dzie_zarys_historii_kr.pdf, [dostęp: 12.06.2022].

Według pewnych szacunków w ciągu kilku lat (1876 – 1878) zginęło od 9 – 13 mln osób. A. Winkler, *5 największych klęsk głodu w dziejach. Z czyjej winy dziesiątki milionów ludzi umierały w męczarniach?*, Wielka HISTORIA, <https://wielkahistoria.pl/5-najwiekszych-klask-glodu-w-dziejach-kto-sprawil-ze-dziesiatki-milionow-ludzi-umieraly-w-meczarniach/>, [dostęp: 12.06.2022].

²² Zob. J. Łukasiewicz, *Krach na giełdzie, Zarys historii kryzysów ekonomicznych*, s. 7. file:///C:/Users/Witek/Downloads/Krach_na_gie%C5%82dzie_zarys_historii_kr.pdf, [dostęp: 12.06.2022].

²³ Tamże, s. 8.

²⁴ „Historyk Mohammad Gholi Majd szacuje, że głód mógł zabić w niektórych regionach nawet połowę populacji. Jego zdaniem liczba ofiar waha się między 8 a 10 milionami. Nie wszyscy badacze są jednak skłonni się z tym zgodzić – ci bardziej ostrożni podają liczby 2-3 milionów”.

A. Winkler, *5 największych klęsk głodu w dziejach. Z czyjej winy dziesiątki milionów ludzi umierały w męczarniach?* Wielka HISTORIA, <https://wielkahistoria.pl/5-najwiekszych-klask-glodu-w-dziejach-kto-sprawil-ze-dziesiatki-milionow-ludzi-umieraly-w-meczarniach/>

głodu kilka razy pojawiały się na terenach Ukrainy. Ich przyczyną były restrykcyjne działania Sowietów. Kiedy 1920 r. wywożono z tego kraju zboża i zwierzęta pociągowe, susza w obszarze czarnomorskim dopełniła klęski, dotykając 28 proc. Ludności czyli 8 mln osób, z czego 1,5 mln zmarło. Lata 1932–1933 to największa klęska głodu w dziejach Ukrainy (były ZSSR), spowodowana kolektywizacją i rekwirowaniem zbóż przez sowiecki aparat państwa sowieckiego. Szacuje się że w latach 1932–1933 r. zmarło z głodu do 6 mln osób²⁵. Kolejna klęska głodu na tych terenach przypadła na pierwszą połowę 1947 r., dotykając ponad 4 mln osób²⁶. W Chinach w latach 1958–1962 zapanował wielki głód, który był bezpośrednim następstwem absurdałnej polityki Wielkiego Skoku Naprzód, którą zaordynował przewodniczący Komunistycznej Partii Chin, Mao Zedong²⁷. Według różnych szacunków, podczas największej w historii świata klęski głodu mogło umrzeć od piętnastu do czterdziestu trzech milionów osób²⁸.

Głód pojawiał się często w czasie działań wojennych. W 1590 r. podczas oblężenia Paryża, które trwało trzy miesiące, „ludność żywiła się psami, kotami, szczurami, zjadano nawet świece łojowe”²⁹. W Niemczech w czasie wojny trzydziestoletniej (1618–1648) jedzono ludzkie trupy: „Tak było na przykład w Neustadt w Palatynacie Reńskim, gdzie w 1635 r. władze postawiły straż przed cmentarzem, by nie dopuścić do wygrzebywania zmarłych”³⁰. W czasie II wojny światowej, w izolowanym przez wojska niemieckie Leningradzie (1941–1944), śmierć w skutek niedożywienia poniosło około milion mieszkańców tego miasta³¹. Jeżeli chodzi o Europę Wschodnią, to wielki głód po raz ostatni pojawił się w na terenach Rosji w latach 1891–1892, a jego przyczyną była wielka susza³².

głodu-w-dziejach-kto-sprawil-ze-dziesiatki-milionow-ludzi-umieraly-w-meczarniach/, [dostęp: 12.06.2022].

²⁵ Zob. W. Wilczyński, *Ukraina – Leksykon, Historia, gospodarka, kultura*, Warszawa 2010, s. 75. „Ukraina i niektóre in. rejony, także Rosji właściwie i Syberii, zostały dodatkowo «ukarane» planowanym zagłodzeniem, m. in. przez zakaz dostaw żywności i niszczenia pól rolnych; w wyniku tych represji tylko na Ukrainie zmarło z głodu (1932–1933) ok. 6 mln osób”.

M. Smoleń, *Ludobójstwo w ZSSR*, Encyklopedia Białych Płom, T.XI, Radom 2003, s. 179.

²⁶ Zob. W. Wilczyński, *Ukraina – Leksykon, Historia, gospodarka, kultura*, Warszawa 2010, s. 75.

²⁷ A. Winkler, dz. cyt.

²⁸ Tamże.

„Eksperymenty gosp. w dziedzinie rolnictwa (tworzenie «komun lud.») doprowadziły 1959–61 do największego głodu w historii świata; straty związane ze zwiększoną umieralnością wywołaną głodem ocenia się na: od ok. 20 mln (liczba półoficjalnie podawana w Chinach od 1988) do nawet 43 mln ludzi (szacunki badaczy europ.)”.

A. Zwoliński, *Maoizm*, Encyklopedia Białych Płom, T. XI, Radom 2002, s. 264.

²⁹ J. Łukasiewicz, dz. cyt., s. 9.

³⁰ Tamże.

³¹ Zob. *Klęska głodu*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/kleska-gلودu;3922926.html>, [dostęp: 12.06.2022].

³² Zob. J. Łukasiewicz, dz. cyt., s. 9.

W 1840 r. Justus Liebig opracował sztuczny nawóz, a w 1843 r. powstała w Anglii pierwsza na świecie fabryka nawozów sztucznych, co doprowadziło do podniesienia wydajności zbiorów produktów rolnych i hodowli zwierząt. Rewolucja przemysłowa, wprowadzając przełomowe zmiany w dziedzinie i transportu, i komunikacji, umożliwiła powstanie światowego rynku wymiany, co z rozwojem stosunków kapitalistycznych na wsi uwolniło Europę, Amerykę Północną, Australię i Nową Zelandię od gróźb klęsk głodowych³³. W XX w. klęski głodu dotyczyły najczęściej Afrykę, a ich przyczyną były długotrwałe okresy suszy³⁴. W latach 1971–1973 w Etiopii z tego powodu śmierć głodową poniosło 1,3 mln osób, i jeszcze w latach 80. aż 150 mln osób było zagrożonych głodem³⁵.

Początek XXI w. charakteryzował się szybkim tempem wzrostu cen produktów żywnościowych w porównaniu z danymi historycznymi. W literaturze przedmiotu okres lat 2007–2008 został opisany i utrwalony jako światowy kryzys żywnościowy³⁶. Gwałtowne podwyżki produktów żywnościowych w latach 2007–2008 spowodowały protesty np. „w Kamerunie, Burkina Faso, Nigrze, Wybrzeżu Kości Słoniowej, Indonezji, na Filipinach, w Mongolii, na Haiti, w Egipcie”³⁷.

³³ Tamże, s. 17.

³⁴ „1973, 17 maja: Jak oświadczył belgijski senator Raymond Scheyven, ponad 10 mln ludzi z krajów położonych na południe od Sahary zagrożonych jest widmem głodu. Scheyven na polecenie dyrektora generalnego FAO odwiedził USA, Kanadę i państwa zachodnie, gdzie zabiegał o pomoc. Zdaniem Scheyvena 300 tys. ton żywności dotarło już do portów afrykańskich, jednakże brak samolotów i śmigłowców uniemożliwia szybki rozdział produktów na liczącym przeszło 2 tys. km obszarze Mauretanii, Senegalu, Mali, Górnej Wolty, Nigru i Czadu”.

Dziesięciu milionom grozi głód, Kronika XX wieku, Wydanie I, Warszawa 1991, s. 1069.

³⁵ *Klęska głodu*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/klenska-gلودu;3922926.html>, [dostęp: 12.06.2022].

³⁶ Zob. W. Szydło, *ŚWIATOWY KRYZYS ŻYWNOSCIOWY A KONCEPCJA ROZWOJU ZRÓWNOWAŻONEGO* w: *Ekonomia środowiska i polityka ekologiczna*, Wrocław 2016, s. 118, https://dbc.wroc.pl/Content/36268/PDF/Szydlo_Swiatowy_Kryzys_Zywnosciowy-a_Koncepcja_Rozwoju_2016.pdf, [dostęp: 06.06.2022].

Światowy kryzys żywnościowy jako pojęcie jest opisywane niejednoznacznie w diametralnie różnych interpretacjach: pierwsza za przyczynę kryzysu uznaje zmiany klimatu – głównie chodzi o tzw. efekt cieplarniany; w drugiej przyczyną są zmiany demograficzne; w trzeciej kryzys żywnościowy można rozwiązać tylko za pomocą zwiększenia produkcji żywności GMO; czwarta interpretacja nazywana jest wolnorynkową lub liberalną i polega na ograniczeniu światowego kryzys żywnościowego poprzez dalszą deregulację rynków finansowych i ograniczenie barier handlowych. Zgodnie z piątą interpretacją za przyczynę kryzysu uznaje się finansjeryzację (nadmierny rozrost rynków finansowych) oraz asymetryczną i niesprawiedliwą globalizację.

Zob. W. Szydło, *ŚWIATOWY KRYZYS ŻYWNOSCIOWY A KONCEPCJA ROZWOJU ZRÓWNOWAŻONEGO* w: *Ekonomia środowiska i polityka ekologiczna*, Wrocław 2016, s. 118, https://dbc.wroc.pl/Content/36268/PDF/Szydlo_Swiatowy_Kryzys_Zywnosciowy-a_Koncepcja_Rozwoju_2016.pdf, [dostęp: 06.06.2022].

³⁷ *Żywnościowy kryzys*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/zywnosciowy-kryzys;4003398.html>, [dostęp: 06.06.2022].

W bogatych społeczeństwach państw wysokorozwiniętych kryzys żywnościowy nie spowodował większych konsekwencji. Wśród wspólnych elementów w ramach „arabskiej wiosny ludów”, która miała miejsce w latach 2010–2012 w Afryce Północnej i na Bliskim Wschodzie, w pewnych klasyfikacjach, na pierwszym miejscu wyróżnia się kryzys finansowy z lat 2008–2009 oraz konsekwencje kryzysu żywnościowego³⁸. Jak pokazuje wykres nr. 1 (analiza przeprowadzona przez UNCTAD) wzrosty cen towarów rolno- spożywczych korelowały się z ważnymi wydarzeniami społeczno-politycznymi takimi jak zamieszki z lat 2007–2008 związane z kryzysem żywnościowym czy „arabską wiosną” (2010–2012)³⁹.

J. Blas, „W przypadku kryzysu żywnościowego w latach 2007-08 przyczyną był Wietnam, który nałożył zakaz eksportu ryżu. Importerzy spanikowali i w ciągu kilku dni ceny ryżu podwoiły się. Wkrótce od Dakaru do Bangladeszu nastąpiły zamieszki związane z żywnością”.

Bloomberg Europe Edition, 24 marca 2022, <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2022-03-24/food-price-inflation-rice-is-all-that-s-preventing-a-full-blown-crisis?srnd=premium-europe>, [dostęp: 06.06.2022].

Zob. K. Kozłowski, *Kolory rewolucji*, Warszawa 2012, s. 143.

Podobny, tak gwałtowny wzrost cen żywności miał miejsce w latach 1972-1974, a jego efektem również były niepokoje i protesty społeczne.

Zob. D. Malchar-Michalska, *Światowy Kryzys Żywnościowy 2008–2007. Przyczynek Do Rozważań Nad Współczesnymi Uwarunkowaniami Funkcjonowania Międzynarodowych Rynków Rolnych*, w: *Problemy regionalizmu i globalizacji*, nr 221, s. 342, https://dbc.wroc.pl/Content/72428/Malchar-Michalska_Swiatowy_kryzys_zywnosciowy_2007_2008.pdf, [dostęp: 06.06.2022].

³⁸ Zob. K. Kozłowski, *Kolory rewolucji*, Warszawa 2012, s. 143.

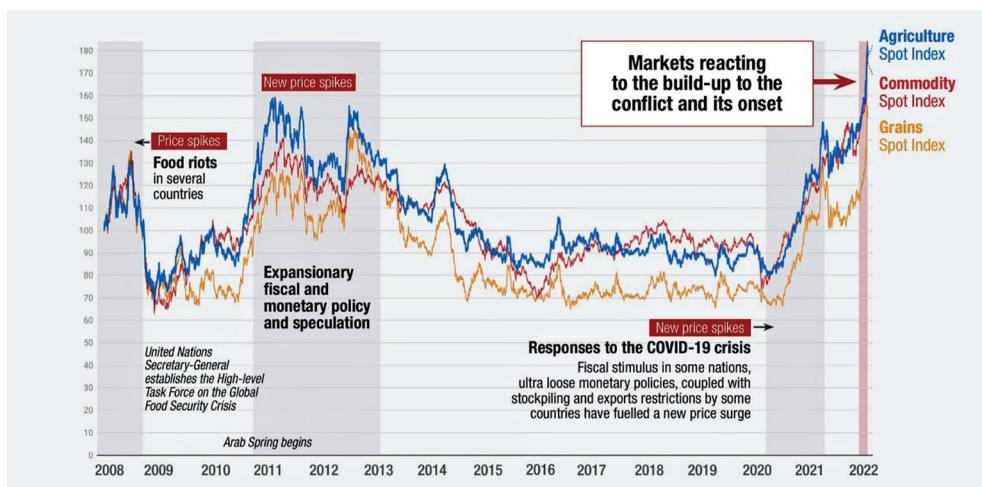
„Strajki, rewolty, wojny domowe, które dotknęły niemalże wszystkie kraje obszaru Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu, przeszły do historii pod nazwą «arabska wiosna» (...) Skojarzenia tak często pojawiające się w literaturze, zestawiające arabską wiosnę z Wiosną Ludów dziewiętnastowiecznej Europy, z jesienią narodów końca XX w. (...) przywodzą na myśl przełomowe momenty w dziejach świata, legitymizując tym samym użycie terminu «rewolucja»”.

E. Szczepankiewicz – Rudzka (red.), *Arabska wiosna w Afryce Północnej, Przyczyny, przebieg, skutki*, Kraków 2014, s. 9.

Jeżeli „arabską wiosnę” opiszemy jako rewolucję, a rewolucja jest najbardziej gwałtowną formą zmiany społecznej, wówczas kryzys finansowy i żywnościowy staje się tylko jednym z elementów leżących u podstaw całej konstelacji składającej się właśnie na rewolucję. „Arabska Wiosna Ludów jest fenomenem politycznym, który objął cały świat arabski i był wynikiem relatywnie homogenicznych uwarunkowań, przede wszystkich gospodarczych oraz politycznych, ale jego natura w różnych państwach była odmienna i niekoniecznie oznaczała zmiany rewolucyjne w klasycznym czy aksamitnym rozumieniu tych słów”.

K. Kozłowski, *Kolory rewolucji*, Warszawa 2012, s. 115.

³⁹ Wzrost indeksów w 2022 r. daje podstawy do przewidywania możliwych negatywnych konsekwencji społecznych.

Wykres 1. Rosnące ceny podnoszą alarm bezpieczeństwa żywnościowego i stabilności politycznej

Indeks cen (rok bazowy = 100)

Źródło: *The Impact On Trade And Development Of The War In Ukraine*, *Unctad Rapid Assessment*, United Nations Conference On Trade And Development, 16 March 2022, s. 6, https://unctad.org/system/files/official-document/osginf2022d1_en.pdf, [dostęp: 22.06.2022], Sekretariat UNCTAD na podstawie danych Thomson Reuters (Bloomberg Commodity Index).

Wpływ wojny na Ukrainie na bezpieczeństwo żywnościowe w Afryce Północnej i na Bliskim Wschodzie

Według danych ONZ ds. Wyżywienia i Rolnictwa (ang. Food and Agriculture Organization, FAO) w 2019 r. Ukraina była bezapelacyjnym liderem w handlu olejem słonecznikowym oraz makuchami (odpady z wytłaczania ziaren słonecznika)⁴⁰. Drugą lokatę zajmowała wśród największych światowych eksporterów rzepaku, czwartą pozycję jeżeli chodzi o eksport kukurydzy i piątą lokatę wśród eksporterów jęczmienia i pszenicy. Blisko trzy czwarte sprzedaży zagranicznej Ukrainy przypadało na trzy grupy towarów: zboża, oleje i rośliny oleiste. Odbiorcami 80% eksportu ukraińskich produktów rolno-spożywczych były trzy grupy krajów: państwa Unii Europejskiej (wzrost w 2015 r. z 4,0 do 7,3 mld dolarów w 2019 r.), kraje Bliskiego Wschodu (wzrost w 2015 r. z 4,0 do 5,8 mld dolarów w 2019 r.), i państwa Azji Południowo-Wschodniej (wzrost

⁴⁰ „Ukraina znajduje się w pierwszej piątce światowych eksporterów żywności, a w przypadku niektórych produktów spożywczych – w pierwszej trójce (...) Dotychczas państwo eksportowało ok. 70-80% wszystkich produktów rolnych, co pozwalało na wyżywienie każdego roku ok. 300-400 mln ludzi na całym świecie”.

Drugi front Ukrainy: kampania siewna 2022, Instytut Europy Środkowej, <https://ies.lublin.pl/komentarze/drugi-front-ukrainy-kampania-siewna-2022/>, [dostęp: 06.06.2022].

w 2015 r. z 2,8 do 3,6 mld dolarów w 2019 r.)⁴¹. Mimo iż wielkość eksportu i jego dynamika była największa w przypadku UE, to w pozostałych dwóch regionach została zlokalizowana pierwsza czwórka największych importerów ukraińskiej żywności – Chin, Egiptu, Indii i Turcji, które importują wyłącznie zboża, olej i rośliny oleiste. Holandia, będąca państwem członkowskim UE, jako odbiorca ukraińskiej produkcji rolno-spożywczej, zajmuje dopiero piąte miejsce⁴².

Chiny na które przypada 8,8% ukraińskiego eksportu, poza olejem słonecznikowym kupują także: kukurydzę, makuchy, jęczmień i olej rzepakowy. Do Indii sprzedawany jest olej słonecznikowy. Kukurydza jest wysyłana na rynek europejski, zaś 60% eksportu rzepaku trafia do Niemiec i Belgii. 50% wysyłanego za granicę jęczmienia dociera do Arabii Saudyjskiej i Chin, a 36,4% soi trafia na rynek turecki. Odbiorcami pszenicy są głównie państwa Azji Południowo-Wschodniej oraz Afryki Północnej⁴³.

Według konferencji Narodów Zjednoczonych do spraw Handlu i Rozwoju UNCTAD (wykres 2) Ukraina w 2020 r. dostarczała na globalny rynek żywnościowy: 36 proc. oleju i nasion słonecznika (Rosja 17 proc. – łącznie Ukraina i Rosja 53 proc.), 13 proc. kukurydzy (Rosja 1 proc. – łącznie Ukraina i Rosja 14 proc.), 11 proc. jęczmienia (Rosja 12 proc. – łącznie Rosja i Ukraina 23 proc.), 10 proc. rzepaku (Rosja 6 proc. – łącznie Ukraina i Rosja 16 proc. i 9 proc. pszenicy (Rosja 18 proc. – łącznie Ukraina i Rosja – 27 proc.)⁴⁴. Rosja i Ukraina produkowała 27 proc. światowej pszenicy (wykres 2).

W latach 2018–2020 kraje afrykańskie importowały 44% pszenicy pochodzącej łącznie z Federacji Rosyjskiej i Ukrainy (32% – 3,7 mld USD – Rosja i 12% – 1,4 mld dolarów – Ukraina). Aż dwadzieścia pięć krajów afrykańskich, w tym

⁴¹ Zob. S. Matuszak, *Spichlerz świata? Rozwój rolnictwa na Ukrainie*, Raport OSW, Ośrodek Studiów Wschodnich, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/raport-osw/2021-12-09/spichlerz-swiata>, [dostęp: 16.05.2022].

⁴² Tamże.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Główni eksporterzy pszenicy na świecie: Rosja (2016/17 – 27,6%; 2017/18 – 41,3%; 2018/19 – 35,7%, 2019/20 – 33,1%), USA (2016/17 – 29,1%; 2017/18 – 24,7%; 2018/19 – 25,5%, 2019/20 – 25,5%), Kanada (2016/17 – 20,3%; 2017/18 – 21,9%; 2018/19 – 23,5%, 2019/20 – 24%), UE (2016/17 – 26,4%; 2017/18 – 23,6%; 2018/19 – 24,1%, 2019/20 – 25,6%), Australia (2016/17 – 22,6%; 2017/18 – 13,9%; 2018/19 – 8,7%, 2019/20 – 12,8%), Pozostałe (2016/17 – 53,4%; 2017/18 – 51%; 2018/19 – 52,2%, 2019/20 – 51,4%); główni eksporterzy kukurydzy na świecie: USA (2016/17 – 61,6%; 2017/18 – 61,9%; 2018/19 – 51%, 2019/20 – 52%), Brazylia (2016/17 – 14%; 2017/18 – 31,6%; 2018/19 – 25,6%, 2019/20 – 36%), Argentyna (2016/17 – 21,6%; 2017/18 – 25,9%; 2018/19 – 22,4%, 2019/20 – 35%), Ukraina (2016/17 – 20,6%; 2017/18 – 18%; 2018/19 – 30,2%, 2019/20 – 26,5%), Pozostałe (2016/17 – 19,6%; 2017/18 – 15,9%; 2018/19 – 35,3%, 2019/20 – 14,6%).

Światowy i krajowy rynek zbóż w sezonie 20/2019, PKO Bank Polski, Departament Analiz Ekonomicznych Zespół Analiz Sektorowych, s. 6, https://www.pkobp.pl/media_files/738e-5a0e-0dc9-4577-94ed-9871ea36b9fe.pdf, [dostęp: 29.05.2022].

wiele krajów najsłabiej rozwiniętych, importowało ponad jedną trzecią pszenicy z tych dwóch państw (z Rosji i Ukrainy), a piętnaście z nich ponad połowę⁴⁵. Federacja Rosyjska razem z Białorusią produkuje 25% światowej produkcji nawozów⁴⁶.

⁴⁵ *The Impact On Trade And Development Of The War In Ukrain, Unctad Rapid Assessment, United Nations Conference On Trade And Development*, 16 March 2022, s. 4, https://unctad.org/system/files/official-document/osginf2022d1_en.pdf, [dostęp: 22.05.2022], obliczenia UNCTAD na podstawie danych z 2020 r. z bazy danych ONZ Comtrade.

⁴⁶ Zob. *Global Impact of war in Ukraine on food, energy and finance systems*, BRIEF NO.1, 13 APRIL 2022, s. 3, United Nations, https://unctad.org/system/files/official-document/un-gcrg-ukraine-brief-no-1_en.pdf, [dostęp: 31.05.2022].

„Wojna w Ukrainie bardzo mocno wpływa na ceny nawozów, których znaczącym producentem jest też Rosja i Białoruś. Na chwilę obecną można powiedzieć, że ceny gwałtownie wystrzeliły w górę. Josh Linville, który jest dyrektorem ds. nawozów w firmie StoneX (firma świadcząca usługi finansowe ale również fizyczną dostawę towarów, m.in. nawozów), informuje na Twitterze we wpisie z 2 marca br. o gwałtownych wzrostach cen nawozów. Mocznik wzrósł do 700 dolarów za tonę, roztwór saletrano-mocznikowy do 600 dolarów, a fosforan amonu do 900 dolarów. W nieco wcześniejszym wpisie z tego samego dnia informuje z kolei o gwałtownym skoku egipskiego mocznika, który tylko przez jeden dzień wzrósł o blisko 27 USD na tonie do nawet 827 USD/t.”

K. Wieteska, *Światowe ceny nawozów wystrzeliły w górę*, Wiadomości Rolnicze Polska, <https://www.wrp.pl/swiatowe-ceny-nawozow-wystrzelily-w-gore/>, [dostęp: 13.06.2022].

„Najwięcej emocji budzą notowania cen surowców energetycznych. Po pierwsze dlatego, że Rosja jest jednym z niewielu głównych eksporterów ropy i gazu, po drugie – ze względu na ich tzw. strategiczny charakter oraz szybkie bezpośrednie przełożenie na koszty życia codziennego, szczególnie na ceny paliw na stacjach benzynowych. (...) Zarówno ropa WTI (West Texas Intermediate, notowana na giełdzie NYMEX w Nowym Jorku), jak i ropa Brent (wydobytą w rejonie Morza Północnego, notowana na giełdzie ICE w Londynie), w tym tygodniu kosztowały już ponad 120 dol. za baryłkę (we wtorek handlowano WTI po 122 dol., a BRENT po 127 dol., chwilowo przebijały nawet 130 dol.). To oznacza przebicie szczytów sprzed 10 lat i zbliżanie się do historycznego rekordu z 2008 r. na poziomie ok. 150 dolarów. Przed inwazją Rosji na Ukrainę cena za baryłkę ropy kształtowała się w okolicach 90 dolarów”.

N. Chudzińska-Stepień, *Wojenna hossa na rynku surowców. Ceny najwyższe od lat*, Forbes, <https://www.forbes.pl/surowce/wojna-na-ukrainie-napedza-ceny-paliw-i-innych-surowcow/fr7dqhd>, [dostęp: 13.06.2022].

W najnowszym dokumencie FAO zatytułowanym *Znaczenie Ukrainy i Federacji Rosyjskiej dla globalnych rynków rolnych oraz ryzyko związane z wojną na Ukrainie* na stronie trzeciej w punkcie 2.6 zostały przedstawione następujące tezy dotyczące zagrożeń energetycznych (*Energy risks*): Federacja Rosyjska jest kluczowym graczem na światowym rynku energetycznym; rolnictwo wymaga dużej ilości energii bezpośrednio poprzez zużycie paliwa, gazu i energii elektrycznej oraz pośrednio poprzez agrochemikalia, takie jak nawozy, pestycydy i smary; w związku z wojną na Ukrainie następuje wzrost cen nawozów i produktów energochłonnych, co przełoży się na wzrost kosztów produkcji, obniżenie zbiorów i plonów w sezonie 2022/23 i w konsekwencji wzrost cen żywności, zagrażając światowemu bezpieczeństwu żywnościowemu w nadchodzących latach; wyższe ceny energii powodują również, że rolnicze surowce energetyczne takie jak np. kukurydza, cukier i oleje roślinne zaczynają być wykorzystywane do produkcji bioenergii – biopaliw, co zwiększa ich cenę i wywołuje kolejne podwyżki żywności.

Zob. *The Importance Of Ukraine And The Russian Federation For Global Agricultural Markets And The Risks Associated With The War In Ukraine*, Food and Agriculture Organization

Jeżeli chodzi o światowe bezpieczeństwo żywnościowe, skutki wojny na Ukrainie najmocniej uderzają w Afrykę Północną i Bliski Wschód⁴⁷. Na kontynencie afrykańskim, już na samym początku, niedobór pszenicy dotknął państwa uzależnione od importu zbóż z Rosji (lub) Ukrainy: „m.in. Somalię (100%), Egipt (ponad 80%), Sudan (75%), Madagaskar, Rwandę, Tanzanię i Senegal (60–70%)”⁴⁸. Od rosyjskiej i ukraińskiej pszenicy uzależniony jest w 100% Benin, w 94% Laos (Laotańska Republika Ludowo-Demokratyczna), w 69% Demokratyczna Republika Konga⁴⁹. Trzydzieści sześć państw na świecie importuje co najmniej 50% pszenicy z Rosji i (lub) Ukrainy – są to między innymi: Arabska Republika Syrii, Republika Namibii, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Burkina Faso, Republika Sudanu, Republika Zielonego Przylądka, Republika Tunezji, Republika Burundi, Izrael, Republika Jemeńska i Libia⁵⁰.

Według wstępnej oceny *United Nations Task Team for the Global Crisis Response Group*⁵¹ z powodu wojny w Ukrainie 1,7 miliarda ludzi⁵² żyjących w 107

of the United Nations, 10 June 2022, s. 3, <https://www.fao.org/3/cb9013en/cb9013en.pdf>, [dostęp: 13.06.2022].

⁴⁷ Podczas specjalnego przemówienia na Światowym Forum Ekonomicznym przewodnicząca KE Ursula von der Leyen krytykowała działania Federacji Rosyjskiej także w kontekście kryzysu żywnościowego: „Na okupowanej przez Rosję Ukrainie armia Kremla konfiskuje zapasy zboża i maszyny. Niektórym przywołało to wspomnienia z mrocznej przeszłości – czasów sowieckich konfiskat upraw i niszczącego głodu lat 30. XX wieku. Dziś rosyjska artyleria celowo bombarduje magazyny zbożowe na Ukrainie. A rosyjskie okręty wojenne na Morzu Czarnym blokują ukraińskie statki pełne pszenicy i słonecznika (...) Ceny chleba w Libanie wzrosły o 70%, a dostawy żywności z Odessy nie mogły dotrzeć do Somalii. Co więcej, Rosja gromadzi obecnie swój własny eksport żywności jako formę szantażu – wstrzymując dostawy w celu podniesienia światowych cen lub handlując pszenicą w zamian za wsparcie polityczne. To znaczy: używanie głodu i zboża do sprawowania władzy”. *Special Address by President von der Leyen at the World Economic Forum*, Press corner, Press material from the Commission spokesperson's Service, 24 maja 2022 r., https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/PL/speech_22_3282, [dostęp: 29.05.2022].

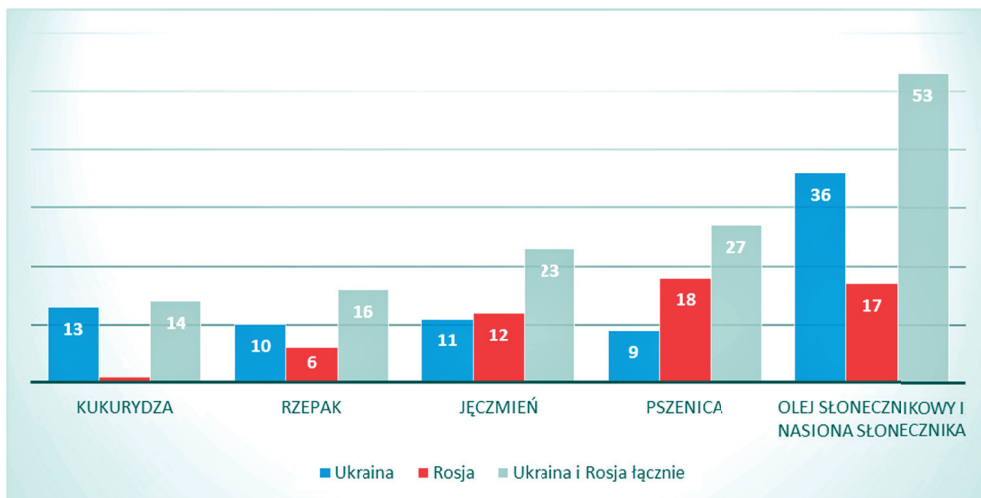
⁴⁸ J. Czerep, *Wojna Rosji z Ukrainą wymusi przyspieszenie reform produkcji żywności w Afryce*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, BIULETYN, NR 69 (2488), 22 KWIETNIA 2022, s. 1, [https://www.pism.pl/webroot/upload/files/Biuletyn/Biuletyn%20PISM%20nr%2069%20\(2488\)%2022%20kwietnia%202022%20r.pdf](https://www.pism.pl/webroot/upload/files/Biuletyn/Biuletyn%20PISM%20nr%2069%20(2488)%2022%20kwietnia%202022%20r.pdf), [dostęp: 29.05.2022].

⁴⁹ Zob. K. Buchholz, *FOOD SHORTAGES, The Most Vulnerable Countries Amid Wheat Shortages*, Apr 5, 2022, <https://www.statista.com/chart/27181/least-developed-countries-dependent-on-wheat-from-russia-ukraine/>, [dostęp: 29.05.2022].

⁵⁰ Zob. *Figure 3. Most exposed countries to wheat from Russian Federation and Ukraine*, s. 8, *Global Impact of war in Ukraine on food, energy and finance systems*, Global Crisis Response Group, Brief No. 1, 13 APRIL 2022, United Nations, <https://unctad.org/press-material/global-impact-war-ukraine-food-energy-and-finance-systems>, [dostęp: 29.05.2022].

⁵¹ Zespół Zadaniowy ONZ Globalnej Grupy Reagowania Kryzysowego (*The Global Crisis Response Group on Food, Energy and Finance* GCRG) – Globalna Grupa Reagowania Kryzysowego ds. Żywności, Energii i Finansów (GCRG)).

⁵² „553 mln ludzi żyjących w ubóstwie i 215 mln ludzi niedożywionych”. *Global Impact of war in Ukraine on food, energy and finance systems*, BRIEF NO.1, 13

Wykres 2. Ukraina i Rosja jako producenci zbóż, olejów i roślin oleistych

Źródło: *The Impact On Trade And Development Of The War In Ukrain, Unctad Rapid Assessment, United Nations Conference On Trade And Development*, 16 March 2022, s. 4, https://unctad.org/system/files/official-document/osginf2022d1_en.pdf, [dostęp: 22.05.2022], obliczenia UNCTAD na podstawie danych z 2020 r. z bazy danych ONZ Comtrade.

gospodarkach świata⁵³ jest narażonych na co najmniej jedno z trzech zagrożeń – wzrost cen żywności⁵⁴, energii⁵⁵ czy poważne zakłócenia rynków finansowych.

APRIL 2022, United Nations, s. 6, https://unctad.org/system/files/official-document/un-gcrg-ukraine-brief-no-1_en.pdf, [dostęp: 30.05.2022].

⁵³ 41 z tych państw znajduje się w Afryce, 38 w regionie Azji i Pacyfiku, 28 w Ameryce Łacińskiej i Karaibach, skutki kryzysu na Ukrainie dotyczą 35 z 46 najsłabiej rozwiniętych krajów i 48 z 58 małych wyspiarskich krajów.

Zob. *Global Impact of war in Ukraine on food, energy and finance systems*, BRIEF NO.1, 13 APRIL 2022, United Nations, s. 6, https://unctad.org/system/files/official-document/un-gcrg-ukraine-brief-no-1_en.pdf, [dostęp: 31.05.2022].

⁵⁴ Wskaźnik odniesienia dla światowych cen żywności osiągnął w lutym 2022 r. najwyższy poziom w historii. Indeks cen żywności FAO wyniósł średnio 140,7 punktu, co oznacza pobicie poprzedniego historycznego rekordu z lutego 2011 r. o 3,1 punktu. W lutym 2022 r. indeks cen żywności FAO wzrósł o 3,9 proc. w porównaniu ze styczniem i 20,7 proc. powyżej poziomu z poprzedniego roku.

FAO Food Price Index rises to record high in February, Food and Agriculture Organization of the United Nations, 04/03/2022, <https://www.fao.org/newsroom/detail/fao-food-price-index-rises-to-record-high-in-february/en>, [dostęp: 06.06.2022].

Dnia 8 kwietnia 2022 r. Organizacja Narodów Zjednoczonych ds. Żywności i Rolnictwa opublikowała indeks, w którym ceny żywności osiągnęły nienotowaną przez FAO w czasie rejestracji indeksów wysokość, wzrastając o 34% rok do roku.

Global Impact of war in Ukraine on food, energy and finance systems, BRIEF NO. 1, 13 APRIL 2022, United Nations, s. 3, https://unctad.org/system/files/official-document/un-gcrg-ukraine-brief-no-1_en.pdf, [dostęp: 31.05.2022].

⁵⁵ „W latach 2007–08 pogłębił się kryzys żywnościowy; nastąpiło to ze względu na wzrost cen ropy naftowej, a co za tym idzie paliw, co wymusiło na bogatych gospodarkach inwestycje w rozwój biopaliw produkowanych m.in. z kukurydzy, rzepaku i soi”.

Mimo iż w maju 2022 r. ceny żywności nieznacznie spadły⁵⁶, indeks śledzący miesięczne zmiany międzynarodowych cen koszyka towarów spożywczych w powszechnym obrocie był wyższy o 22,8 proc. niż w maju⁵⁷ 2021 r. Jak podaje w czerwcowym komunikacie Organizacja Narodów Zjednoczonych ds. Wyżywienia i Rolnictwa (FAO), w maju nastąpiły „spadki międzynarodowych cen olejów roślinnych i produktów mlecznych oraz wzrost cen pszenicy, ryżu i mięsa drobiowego”⁵⁸. Mimo iż ceny zbóż gruboziarnistych w maju spadły o 2,1 proc. to i tak były one o 18,1 proc. wyższe niż rok wcześniej. Ceny kukurydzy spadły o 3 proc.⁵⁹, jednak rok do roku wzrosły o 12,9 proc. Od czterech miesięcy, aż do maja 2022 r., utrzymywał się wzrastający trend międzynarodowych cen pszenicy. W stosunku do 2021 roku ceny tego zboża wzrosły aż o 56,2 proc., osiągając tylko 11 procent mniej niż rekordowe ceny z marca 2008 roku⁶⁰. Piąty miesiąc z rzędu wzrastały również międzynarodowe ceny ryżu, choć miesięczne wzrosty nie były tak wysokie, jeżeli chodzi o najczęściej sprzedawane odmiany Indic. (2,6 proc.)⁶¹.

Żywnościowy kryzys, *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/zywnosciowy-kryzys;4003398.html>, [dostęp: 05.06.2022].

- ⁵⁶ „Wskaźnik cen żywności FAO wynosił średnio 157,4 punktu w maju 2022 r., co oznacza spadek o 0,6 procent od kwietnia”.

World Food Situation, Food and Agriculture Organization of the United Nations, <https://www.fao.org/world-foodsituation/foodpricesindex/en>, [dostęp: 31.05.2022].

- ⁵⁷ *FAO Food Price Index dips in May*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, 03/06/2022, <https://www.fao.org/newsroom/detail/fao-food-price-index-dips-in-may/en>, [dostęp: 05.06.2022].

- ⁵⁸ Tamże.

- ⁵⁹ Według ekspertów FAO spadek cen kukurydzy mógł być spowodowany „nieznaczną poprawą warunków upraw w Stanach Zjednoczonych Ameryki, sezonowymi dostawami w Argentynie i rychłym początkiem głównej produkcji w Brazylii”.

Zob. *World Food Situation*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, <https://www.fao.org/world-foodsituation/foodpricesindex/en>, [dostęp: 31.05.2022].

- ⁶⁰ Tamże.

Gwałtowny wzrost cen pszenicy był odpowiedzią na zakaz eksportu tego zboża ogłoszony przez Indie, który był spowodowany sytuacją na Ukrainie oraz obawami o warunki upraw w kilku wiodących krajach eksportujących pszenicę. Ceny pszenicy tylko w maju 2022 r. w porównaniu z kwietniem 2022 r. wzrosły o 5,6 proc.

Zob. *World Food Situation*, World Food Situation, Food and Agriculture Organization of the United Nations, <https://www.fao.org/world-foodsituation/foodpricesindex/en>, [dostęp: 31.05.2022].

- ⁶¹ *World Food Situation*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, <https://www.fao.org/world-foodsituation/foodpricesindex/en>, [dostęp: 31.05.2022].

„Ryż ma kluczowe znaczenie, ponieważ jest podstawowym składnikiem diety połowy ludności świata – w tym około miliarda niedożywionych ludzi żyjących w Azji i Afryce Zachodniej. Największe zamieszki wywołane brakiem żywności podczas kryzysu w latach 2007-2008 nie były spowodowane ceną chleba, ale miski ryżu. Obecnie ryż jest wszystkim, co stoi między nami a pełnym kryzysem żywnościowym (...) Na szczęście tym razem ryżu jest wystarczająco dużo, aby jego ceny pozostały na niskim poziomie”.

M. Mitek, J. Blas, *Co może powstrzymać wielki kryzys żywnościowy? Tylko jedno: ryż*,

Mimo iż ukraińscy rolnicy w czasie trwającej już ponad 100 dni wojny rozpoczęli kampanię siewną, to wstępnie ocenia się, że tereny upraw będą mniejsze o około 30 proc. niż w 2021 r.⁶². Przed rozpoczęciem wojny ukraińskie zboże w ponad 99 proc., zaś oleje roślinne w 91 proc., były wysyłane drogą morską⁶³. Flota Federacji Rosyjskiej jednak już na początku agresji na Ukrainę zablokowała porty nad Morzem czarnym i Morzem Azowskim⁶⁴. Blokada morską przez rosyjskie okręty marynarki wojennej doprowadziła do zupełnego załamania się ukraińskiego eksportu, który jeszcze przed 24 lutym 2022 r. był realizowany w dwóch trzecich drogą morską⁶⁵. Josef Schmidhuber, zastępca dyrektora FAO (Dział Rynków i Handlu) podczas briefingu prasowego w Genewie powiedział

28 marca 2022, FORSAL.PL, <https://forsal.pl/biznes/rolnictwo/artykuly/8386433,ryz-powstrzyma-wielki-kryzys-zywnosciowy-ceny-zywnosci.html>, [dostęp: 07.06.2022].

⁶² „W połowie marca Ministerstwo Rolnictwa oceniało, że rolnicy i przedsiębiorstwa mają 78% potrzebnych nasion, 84% nawozów i 55% środków ochrony roślin. Istnieje natomiast problem z dostawami paliw. Przed wojną Ukraina produkowała ok. 50% potrzebnej benzyny, 15% oleju napędowego i 20% LPG. Około dwóch trzecich importu benzyny i oleju napędowego pochodziło z Białorusi i Rosji. Dostawy te ustały po rozpoczęciu inwazji (...) Prognozy resortu przewidują, że obszar zasiewów gatunkami jarymi zmniejszy się o 20,5%, z 16,9 do 13,4 mln ha, choć można się też spotkać z opiniami, że całkowity obszar upraw będzie o 25–30% mniejszy od ubiegłorocznego”.

S. Matuszak, *Produkcja i eksport żywności z Ukrainy w warunkach wojny z Rosją*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 2022-05-06, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-05-06/produkcja-i-eksport-zywnosci-z-ukrainy-w-warunkach-wojny-z>, [dostęp: 07.06.2022].

⁶³ Tamże.

⁶⁴ „Rosja zbombardowała co najmniej trzy statki cywilne przewożące towary z portów Morza Czarnego do reszty świata (...). Marynarka Wojenna Rosji blokuje dostęp do ukraińskich portów, w gruncie rzeczy odcinając eksport zboża. Według doniesień uniemożliwiają około 94 statkom przewożącym żywność na rynek światowy dotarcie do Morza Śródziemnego”. *Remarks by Deputy Secretary of State Wendy Sherman at a UN Security Council Meeting on the Humanitarian Impact of Russia's War Against Ukraine*, U.S. Embassy in Ukraine, <https://ua.usembassy.gov/remarks-by-deputy-secretary-of-state-wendy-sherman-at-a-un-security-council-meeting-on-the-humanitarian-impact-of-russias-war-against-ukraine/>, [dostęp: 07.06.2022].

⁶⁵ „W ocenie resortu gospodarki w marcu wyeksportowano 5,97 mln ton towarów na sumę 2,7 mld dolarów, podczas gdy w lutym – 13,1 mln ton o wartości 5,3 mld dolarów. Szczególne wyzwanie stanowił eksport zbóż i olejów – w marcu za granicę sprzedano 1,1 mln ton kukurydzy, 309 tys. ton pszenicy i 118 tys. ton oleju słonecznikowego, a więc czterokrotnie mniej niż w lutym. To i tak zaskakująco duże wielkości – wcześniej eksperci branżowi szacowali, że kolejami i transportem drogowym można wywieźć maksymalnie 500 tys. ton zboża miesięcznie. Z drugiej strony nie ma pewności, na ile wiarygodne są te dane, gdyż minister rolnictwa Mykoła Solski w wywiadzie z 14 kwietnia oznajmił, że eksport płodów rolnych w marcu wyniósł zaledwie 200 tys. ton. W kwietniu według danych resortu za granicę udało się sprzedać 1,1 mln ton zbóż”.

S. Matuszak, *Produkcja i eksport żywności z Ukrainy w warunkach wojny z Rosją*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 2022-05-06, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-05-06/produkcja-i-eksport-zywnosci-z-ukrainy-w-warunkach-wojny-z>, [dostęp: 07.06.2022].

„To niemal groteskowa sytuacja, jaką widzimy w tej chwili na Ukrainie z prawie 25 mln ton zboża, które można wyeksportować, ale nie może opuścić kraju tylko z powodu braku infrastruktury, blokady portów”⁶⁶. Jednak według doniesień prasowych z 07.06.2022 r. rosyjskie okręty wycofują się z ukraińskiego wybrzeża obawiając się starcia z flotą NATO, której okręty miałyby eskortować statki transportujące zboże z portu w Odessie⁶⁷.

Dotychczasowe konsekwencje blokady ukraińskiego zboża widać już w państwach Afryki Północnej i na Bliskim Wschodzie. Obawy o dostępność pieczywa pojawiły się między innymi „w państwach Maghrebu, Kenii, Nigerii czy RPA”⁶⁸. Z powodu odcięcia dostaw pszenicy z rejonu Morza Czarnego władze Egiptu wprowadziły stałą cenę za niesubsydiowany chleb⁶⁹. Według UNICEF sytuacja żywnościowa dzieci jest najbardziej zagrożona w „Egipcie, Libanie, Libii, Sudanie, Syrii i Jemenie”⁷⁰, a wojna na Ukrainie może tę sytuację pogorszyć w całej Afryce Północnej i na całym Bliskim Wschodzie⁷¹. Ponadto blokada dostaw produktów

⁶⁶ E. Frage, *Nearly 25 million tonnes of grain stuck in Ukraine, says UN food agency*, REUTERS, May 6, 2022, <https://www.reuters.com/world/europe/nearly-25-mln-tonnes-grain-stuck-ukraine-un-food-agency-2022-05-06/>, [dostęp: 08.06.2022].

⁶⁷ *Admirał marynarki wojennej USA: Rosja obawia się starcia z flotą NATO, która miałaby eskortować ukraińskie zboże*, Polska Agencja Prasowa/Świat, 2022-06-07, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1235282%2Cadmirał-marynarki-wojennej-usa-rosja-obawia-sie-startarcia-z-flota-nato-która>, [dostęp: 07.06.2022].

⁶⁸ J. Czerep, *Wojna Rosji z Ukrainą wymusi przyspieszenie reform produkcji żywności w Afryce*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, BIULETYN, NR 69 (2488), 22 KWIETNIA 2022, s. 1, [https://www.pism.pl/webroot/upload/files/Biuletyn/Biuletyn%20PISM%20nr%2069%20\(2488\)%2022%20kwietnia%202022%20r.pdf](https://www.pism.pl/webroot/upload/files/Biuletyn/Biuletyn%20PISM%20nr%2069%20(2488)%2022%20kwietnia%202022%20r.pdf), [dostęp: 29.05.2022].

⁶⁹ *Egyptian prime minister sets fixed price for unsubsidised bread*, REUTERS – AFRICA, 2022-03-21, <https://www.reuters.com/world/africa/egypts-prime-minister-sets-price-unsubsidized-bread-2022-03-21/> [dostęp: 07.06.2022].

„Wzrost cen zwiększy presję budżetową w państwach subsydiujących ceny pieczywa, np. w Egipcie, Sudanie i Algierii (importującej zwłaszcza z Argentyny i Francji). W innych krajach, np. w Maroku, Mali i Nigrze, dodatkowym utrudnieniem jest zmniejszenie rodzimej produkcji w wyniku trwającej od kilku lat suszy. W Maroku w br. zapotrzebowanie na import pszenicy i innych zbóż wzrosło z 8 do 10 mln ton”.

J. Czerep, dz. cyt., s. 1.

⁷⁰ *Na skutek wojny na Ukrainie, miliony dzieci na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej są zagrożone głodem*, UNICEF, 11 kwietnia 2022 r., <https://unicef.pl/co-robimy/aktualnosci/dla-mediow/na-skutek-wojny-na-ukrainie-miliony-dzieci-na-bliskim-wschodzie-i-w-afryce-polnocnej-sa-zagrozzone-glodem>, [dostęp: 07.06.2022].

„W Jemenie 45% dzieci jest zbyt niskich jak na swój wiek, a ponad 86% ma anemię; W Sudanie 13,6% dzieci jest zbyt chudych, a 36,4% zbyt niskich jak na swój wiek. Ponadto niemal połowa ma anemię; W Libanie 94% dzieci nie otrzymuje odpowiednio zbilansowanej diety, a ponad 40% kobiet i dzieci poniżej 5. roku życia ma anemię; W Syrii tylko co czwarte dziecko spożywa pełnowartościowe posiłki, a w samym 2021 r. cena koszyka z podstawowymi produktami żywnościowymi wzrosła niemal dwukrotnie”.

Na skutek wojny na Ukrainie, miliony dzieci na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej są zagrożone głodem, UNICEF, dz. cyt.

⁷¹ „90% żywności w krajach Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej jest importowana. Niestety,

rolnych z Ukrainy mocno ogranicza działania niektórych organizacji pomocowych, które sprowadzały tańszą pszenicę z basenu Morza Czarnego⁷².

Podsumowanie

W historii ludzkości klęski głodu najczęściej związane były z nieurodzajem, który był spowodowany suszą. Dopiero wynalezienie w XIX w. sztucznego nawozu, rozwój transportu i powstanie światowego rynku wymiany oraz rozwój stosunków kapitalistycznych na wsi uwolnił niektóre kontynenty, w tym Europę, od nieuchronnych klęsk głodowych. W XX w. długotrwałe okresy suszy najczęściej nawiedzały Afrykę, w Europie i Azji głód coraz częściej stawał się efektem wojen czy ideologii, jak miało to miejsce na terenach Ukrainy czy Chin, gdzie komuniści na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych wywołali największą klęskę głodu w historii świata.

W latach 1972–1974 nastąpił gwałtowny wzrost światowych cen żywności, jednak w literaturze przedmiotu to okres lat 2007–2008 został opisany i utrwalony jako światowy kryzys żywnościowy, który jest pojęciem wielowymiarowym i niestety jeszcze bardzo słabo zbadanym. Wiadomo jednak, że ten skomplikowany proces w pewnym stopniu może wywoływać radykalne zmiany społeczne, takie jak np. rewolucje.

Czy wojna na Ukrainie może wywołać światowy kryzys żywnościowy? Czy konsekwencją zachwiania poczucia bezpieczeństwa żywnościowego na świecie mogą być radykalne zmiany społeczne jakie miały miejsce na początku XXI w. w Afryce Północnej i na Bliskim Wschodzie? Za pojawieniem się kryzysu żywnościowego przemawiają następujące argumenty:

trwające konflikty, niestabilność polityczna, pandemia COVID-19 i wojna na Ukrainie spowodowały niespotykany do tej pory wzrost cen żywności połączony z niską siłą nabywczą. Dlatego liczba niedożywionych dzieci w tym regionie prawdopodobnie drastycznie wzrośnie, mówi Adele Khodr, Dyrektor Regionalna UNICEF ds. Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej”.

Na skutek wojny na Ukrainie, miliony dzieci na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej są zagrożone głodem, UNICEF, dz. cyt.

⁷² „Program Żywnościowy (WFP) sprowadzał z Ukrainy ponad 50% pszenicy, która trafiała do potrzebujących, m.in. w Etiopii, Jemenie czy Syrii. Do 1 kwietnia organizacje humanitarne pozyskały jedynie 5,2% z 42,2 mld dol. potrzebnych do funkcjonowania w tym roku. . Globalne podwyżki cen żywności sprawia, że potrzeby finansowe organizacji pomocowych wzrosną (np. dla WFP o 29 mln dol. miesięcznie), zwiększając ryzyko głodu i niedożywienia w zapalnych regionach świata”.

P. Kugiel, *Wpływ wojny na Ukrainie na bezpieczeństwo żywnościowe państw rozwijających się*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, BIULETYN NR 63 (2482), 14 KWIETNIA 2022, [https://www.pism.pl/webroot/upload/files/Biuletyn/Biuletyn%20PISM%20nr%2063%20\(482\)%2014%20kwietnia%202022%20r.pdf](https://www.pism.pl/webroot/upload/files/Biuletyn/Biuletyn%20PISM%20nr%2063%20(482)%2014%20kwietnia%202022%20r.pdf), [dostęp: 07.06.2022].

- Ukraina przed wojną:
 - była bezapelacyjnym liderem w handlu olejem słonecznikowym oraz makuchami;
 - zajmowała drugą lokatę, wśród największych światowych eksporterów rzepaku, czwartą jeżeli chodzi o eksport kukurydzy i piątą wśród światowych producentów jęczmienia i pszenicy;
- Kraje afrykańskie przed wojną importowały 44% pszenicy pochodzącej z Federacji Rosyjskiej i z Ukrainy łącznie;
- Wojna na Ukrainie spowodowała:
 - niszczenie i konfiskowanie ukraińskiej pszenicy przez wojska rosyjskie;
 - blokadę morskiego transportu ukraińskich zbóż i innych produktów żywnościowych – wysyłanych wcześniej do państw Afryki i Bliskiego Wschodu;
 - ograniczenia w dostępności pszenicy, innych zbóż i produktów żywnościowych oraz nawozów sztucznych w krajach Afryki i państw Bliskiego Wschodu;
 - ograniczenie upraw rolnych na terenach Ukrainy o około 25–30 proc. niż miało to miejsce w 2021r.;
 - wzrost indeksu cen koszyka towarów spożywczych w powszechnym obrocie wobec zeszłego roku o 22,8 proc.;
 - wzrost cen pszenicy od zeszłego roku o 56,2 proc.,
 - wzrost ceny ropy naftowej z 90 do 130 dolarów za baryłkę – zbliżenie się do historycznego rekordu z 2008 r. na poziomie ok. 150 dolarów za baryłkę ropy naftowej;
 - gwałtowny wzrost cen nawozów sztucznych (2 marca 2022 r. mocznik wzrósł do 700 dolarów za tonę, roztwór saletrzano-mocznikowy do 600 dolarów, a fosforan amonu do 900 dolarów);
- Z powodu wojny na Ukrainie 1,7 miliarda ludzi żyjących w 107 gospodarkach świata zostało narażonych na trzy fundamentalne zagrożenia: wzrost cen żywności, energii czy poważne zakłócenia rynków finansowych.

Czy zatem grozi nam światowy kryzys żywnościowy i w konsekwencji nowa „arabska wiosna ludów”? Mimo tak wielu przytoczonych argumentów nie możemy jednak udzielić jednoznacznej odpowiedzi. Dlaczego? Ponieważ pojawiają się pytania, na które ciągle nie znamy odpowiedzi. Czy i kiedy prezydenci Federacji Rosyjskiej i Ukrainy doprowadzą do zawieszenia broni? Czy zostaną wówczas odblokowane ukraińskie porty? Czy okręty NATO bez zgody Rosji mogą przerwać morską blokadę na Morzu Czarnym? Czy światowy kryzys żywnościowy zostanie zażegnany za pomocą nadprodukcji ryżu, którego jest dużo więcej niż podczas poprzedniego kryzysu żywnościowego, a jego ceny są stabilne?

Światowy kryzys żywnościowy z lat 2008–2007 wywołał zamieszki w wielu państwach świata i oddziałował w dużym stopniu na „arabską wiosnę ludów”. Czy i tym razem sytuacja może się powtórzyć? Kryzys żywnościowy jest konstruktem nowym, mało zbadanym i wielowymiarowym. Ponadto po raz pierwszy mamy do czynienia z sytuacją, w której toczy się wojna pomiędzy największymi producentami żywności na świecie, w tym jednym z największych eksporterów surowców energetycznych i nawozów sztucznych. Wojska Federacji Rosyjskiej stacjonują również na terytorium Białorusi, która też jest liczącym się producentem nawozów sztucznych. Niestety mamy zbyt dużą liczbę wskaźników i zmiennych aby w tak niewielkim opracowaniu wydać zero – jedynkowy werdykt. Każdy światowy kryzys żywnościowy jest swoistym indywiduum. Nie zawsze możemy stosować historyczne analogie, choć jak wiadomo z przeszłości „historia kołem się toczy”. Jednak z dużym prawdopodobieństwem możemy antycypować, że wkrótce pojawi się światowy kryzys żywnościowy wraz z jego negatywnymi konsekwencjami w postaci mniej lub bardziej radykalnych zmian społecznych w najsłabiej rozwiniętych krajach Afryki i Bliskiego Wschodu.

Dlatego zdaniem autora należy pogłębić interdyscyplinarne badania dotyczące różnych kryzysów, w tym kryzysów żywnościowych, a także ich społecznych konsekwencji – np. niepokojów społecznych, zamieszek czy rewolucji. Niezbędne wydaje się zatem opracowanie teorii światowego kryzysu żywnościowego, która mogłaby w przyszłości pomóc przeciwdziałać tego typu skomplikowanym i wielowymiarowym aczkolwiek destrukcyjnym procesom.

Bibliografia

- Admirał marynarki wojennej USA: Rosja obawia się starcia z flotą NATO, która miałaby eskortować ukraińskie zboże*, Polska Agencja Prasowa/Świat, 2022-06-07, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1235282%2CAdmiral-marynarki-wojennej-usa-rosja-obawia-sie-starcia-z-flota-nato-ktora> [dostęp: 07.06.2022].
- Buchholz K., *FOOD SHORTAGES, The Most Vulnerable Countries Amid Wheat Shortages*, 5 Apr, 2022, <https://www.statista.com/chart/27181/least-developed-countries-dependent-on-wheat-from-russia-ukraine/> [dostęp: 29.05.2022].
- Chudzińska – Stepień N., *Wojenna hossa na rynku surowców. Ceny najwyższe od lat*, Forbes, <https://www.forbes.pl/surowce/wojna-na-ukrainie-napedza-ceny-paliw-innych-surowcow/fr7dqhd> [dostęp: 13.06.2022].
- Czerep J., *Wojna Rosji z Ukrainą wymusi przyspieszenie reform produkcji żywności w Afryce*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, BIULETYN, NR 69 (2488), 22 KWIETNIA 2022, [https://www.pism.pl/webroot/upload/files/Biuletyn/Biuletyn%20PISM%20nr%2069%20\(2488\)%2022%20kwietnia%202022%20r.pdf](https://www.pism.pl/webroot/upload/files/Biuletyn/Biuletyn%20PISM%20nr%2069%20(2488)%2022%20kwietnia%202022%20r.pdf) [dostęp: 29.05.2022].
- Dolot M., *Zabić głodem, Sowieckie ludobójstwo na Ukrainie*, tłum. B. Gutowska – Nowak, Kraków 2014.

- Drugi front Ukrainy: kampania siewna 2022*, Instytut Europy Środkowej, *Dziesięciu milionom grozi głód*, Kronika XX wieku, Wydanie I, Warszawa 1991.
- Egyptian prime minister sets fixed price for unsubsidised bread*, REUTERS – AFRICA, 2022-03-21, <https://www.reuters.com/world/africa/egypts-prime-minister-sets-price-unsubsidized-bread-2022-03-21/> [dostęp: 07.06.2022].
- Encyklopedia Popularna PWN, Wydanie trzydzieste szóste, Warszawa 2011.
- FAO *Food Price Index dips in May*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, 03/06/2022, <https://www.fao.org/newsroom/detail/fao-food-price-index-dips-in-may/en> [dostęp: 05.06.2022].
- FAO *Food Price Index rises to record high in February*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, 04/03/2022, <https://www.fao.org/newsroom/detail/fao-food-price-index-rises-to-record-high-in-february/en> [dostęp: 06.06.2022].
- Figure 3. *Most exposed countries to wheat from Russian Federation and Ukraine, Global Impact of war in Ukraine on food, energy and finance systems*, Global Crisis Response Group, Brief No, 1, 13 APRIL 2022, United Nations, <https://unctad.org/press-material/global-impact-war-ukraine-food-energy-and-finance-systems> [dostęp: 29.05.2022].
- Frage E., *Nearly 25 million tonnes of grain stuck in Ukraine, says UN food agency*, REUTERS, May 6, 2022, <https://www.reuters.com/world/europe/nearly-25-mln-tonnes-grain-stuck-ukraine-un-food-agency-2022-05-06/> [dostęp: 08.06.2022].
- Global Impact of war in Ukraine on food, energy and finance systems*, BRIEF NO.1, 13 APRIL 2022, United Nations, https://unctad.org/system/files/official-document/un-gcrg-ukraine-brief-no-1_en.pdf [dostęp: 31.05.2022].
- Global Population Growth and Sustainable*, United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division, New York, 2021, [https://www.un.org/development/desa.pd/files/undesapd_2022_global_population_growth.pdf](https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesapd_2022_global_population_growth.pdf) [dostęp: 15.05.2022].
- <https://ies.lublin.pl/komentarze/drugi-front-ukrainy-kampania-siewna-2022/> [dostęp: 06.06.2022].
- Inwazja*, PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/inwazja;3915236.html> [dostęp: 15.05.2022].
- Kaczmarek H., *Biblioteki w starożytnym Egipcie*, s. Biblioteka 8 (17), 2004, [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Biblioteka/Biblioteka-r2004-t8_\(17\)/Biblioteka-r2004-t8_\(17\)-s923/Biblioteka-r2004-t8_\(17\)-s9-23.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Biblioteka/Biblioteka-r2004-t8_(17)/Biblioteka-r2004-t8_(17)-s923/Biblioteka-r2004-t8_(17)-s9-23.pdf) [dostęp: 12.06.2022].
- Kłęska głodu*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/kleska-glodu;3922926.html> [dostęp: 12.06.2022].
- Kozłowski K., *Kolory rewolucji*, Warszawa 2012.
- Kugiel P., *Wpływ wojny na Ukrainie na bezpieczeństwo żywnościowe państw rozwijających się*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Biuletyn nr 63 (2482), 14 kwietnia 2022, [https://www.pism.pl/webroot/upload/files/Biuletyn/Biuletyn%20PISM%20nr%2063%20\(482\)%2014%20kwietnia%202022%20r.pdf](https://www.pism.pl/webroot/upload/files/Biuletyn/Biuletyn%20PISM%20nr%2063%20(482)%2014%20kwietnia%202022%20r.pdf) [dostęp: 07.06.2022].
- Łączyński (red.) A., *Uwarunkowania makroekonomiczne produkcji i wymiany handlowej produktów rolnych*, w: *Produkcja i handel zagraniczny produktami rolnymi w 2019 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2020, https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5509/1/16/1/produkcja_i_handel_zagraniczny_produktyami_rolnymi_2019.pdf [dostęp: 15.05.2022].
- Łukasiewicz J., *Krach na giełdzie, Zarys historii kryzysów ekonomicznych*, file:///C:/Users/Witek/Downloads/Krach_na_gie%C5%82dzie_zarys_historii_kr.pdf [dostęp: 12.06.2022].
- Malchar-Michalska D., *ŚWIATOWY KRYZYS ŻYWNOŚCIOWY 2008–2007. PRZYZYNEK DO ROZWAŻAŃ NAD WSPÓŁCZESNYMI UWARUNKOWANIAM FUNKCJONOWANIA*

- MIĘDZYNARODOWYCH RYNKÓW ROLNYCH, w: Problemy regionalizmu i globalizacji, nr 221, https://dbc.wroc.pl/Content/72428/Malchar-Michalska_Swiatowy_kryzys_zywnosciowy_2007_2008.pdf [dostęp: 06.06.2022].
- Matuszak S., *Produkcja i eksport żywności z Ukrainy w warunkach wojny z Rosją*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 2022-05-06, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-05-06/produkcja-i-eksport-zywnosci-z-ukrainy-w-warunkach-wojny-z> [dostęp: 07.06.2022].
- Matuszak S., *SPICHLERZ ŚWIATA?, ROZWÓJ ROLNICTWA NA UKRAINIE*, Raport Ośrodka Studiów Wschodnich, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Raport-OSW_Spichlerz-swiata_net.pdf [dostęp: 1.06.2022].
- Mitek M., Blas J., *Co może powstrzymać wielki kryzys żywnościowy? Tylko jedno: ryż*, 28 marca 2022, FORSA.PL, <https://forsal.pl/biznes/rolnictwo/artykuly/8386433,ryz-powstrzyma-wielki-kryzys-zywnosciowy-ceny-zywnosci.html> [dostęp: 07.06.2022].
- Na skutek wojny na Ukrainie, miliony dzieci na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej są zagrożone głodem*, UNICEF, 11 kwietnia 2022 r., <https://unicef.pl/co-robimy/aktualnosci/dla-mediow/na-skutek-wojny-na-ukrainie-miliony-dzieci-na-bliskim-wschodzie-i-w-afryce-polnocnej-sa-zagrozone-glodem> [dostęp: 07.06.2022].
- Petka-Zagajewska M., Kryńska U., Pastor K., Rot M., *Kwartalnik Ekonomiczny, Analizy Makroekonomiczne*, PKO Bank Polski, 30 marca 2022 r., https://www.pkobp.pl/media_files/df50dbeb-28b9-4988-bd6d-9136099b4472.pdf [dostęp: 15.05.2022].
- Raport ONZ: Przez pandemię dramatycznie wzrósł poziom głodu na świecie*, UNICEF, 26 lipca 2021 r., <https://unicef.pl/co-robimy/aktualnosci/dla-mediow/raport-onz-przez-pandemie-dramatycznie-wzros-poziom-glodu-na-swiecie> [dostęp: 15.05.2022].
- Remarks by Deputy Secretary of State Wendy Sherman at a UN Security Council Meeting on the Humanitarian Impact of Russia's War Against Ukraine*, U.S. Embassy in Ukraine, <https://ua.usembassy.gov/remarks-by-deputy-secretary-of-state-wendy-sherman-at-a-un-security-council-meeting-on-the-humanitarian-impact-of-russias-war-against-ukraine/> [dostęp: 07.06.2022].
- Sekretarz Generalny ONZ, Wystąpienie w Radzie Bezpieczeństwa na temat Ukrainy*, Nowy Jork, 5 maja 2022 r., <https://www.un.org/pl/oionz/sekretarz-generalny-onz-w-radzie-bezpieczenstwa-na-temat-ukrainy/3485> [dostęp: 15.05.2022].
- Smoleń M., *Ludobójstwo w ZSSR*, Encyklopedia Białych Plam, T. XI, Radom 2003.
- Special Address by President von der Leyen at the World Economic Forum, Press corner, Press material from the Commission spokesperson's Service*, 24 maja 2022 r., https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/PL/speech_22_3282 [dostęp: 29 V 2022].
- Symbole narodowe – flaga*, Konsulat Ukrainy w Przemyślu, <http://konsulat-ukraina.pl/symbole-narodowe/> [dostęp: 11.07.2022].
- Szczepankiewicz – Rudzka E. (red.), *Arabska wiosna w Afryce Północnej. Przyczyny, przebieg, skutki*, Kraków 2014.
- Szydło W., *Światowy kryzys żywnościowy a koncepcja rozwoju zrównoważonego*, w: *Ekonomia środowiska i polityka ekologiczna*, Wrocław 2016, https://dbc.wroc.pl/Content/36268/PDF/Szydlo_Swiatowy_KryzysZywnoscio_wy_a_Koncepcja_Rozwoju_2016.pdf [dostęp: 06.06.2022].
- Światowy i krajowy rynek zbóż w sezonie 20/2019*, PKO Bank Polski, Departament Analiz Ekonomicznych Zespół Analiz Sektorowych, https://www.pkobp.pl/media_files/738e5a0e-0dc9-4577-94ed-9871ea36b9fe.pdf [dostęp: 29.05.2022].
- THE IMPACT ON TRADE AND DEVELOPMENT OF THE WAR IN UKRAIN*, UNCTAD RAPID ASSESMENT, UNITED NATIONS CONFERENCE ON TRADE AND DEVELOPMENT, 16 March 2022, https://unctad.org/system/files/official-document/osginf2022d1_en.pdf [dostęp: 22.05.2022].

- THE IMPORTANCE OF UKRAINE AND THE RUSSIAN FEDERATION FOR GLOBAL AGRICULTURAL MARKETS AND THE RISKS ASSOCIATED WITH THE WAR IN UKRAINE*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, 10 June 2022, <https://www.fao.org/3/cb9013en/cb9013en.pdf> [dostęp: 13.06.2022].
- The State of Food Security and Nutrition in the World 2021, Transforming food systems for food security, improved nutrition and affordable healthy diets for all*, FAO, IFAD, UNICEF, WFP, WHO, Rome, Italy 2021, <https://www.fao.org/publications/sofi/2021/en/> [dostęp: 15 V 2022].
- UNCTAD, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/UNCTAD;3991264.html> [dostęp: 22.05.2022].
- Wieteska K., *Światowe ceny nawozów wystrzeliły w górę*, Wiadomości Rolnicze Polska, <https://www.wrp.pl/swiatowe-ceny-nawozow-wystrzelily-w-gore/> [dostęp: 13.06.2022].
- Wilczyński W., *Ukraina – Leksykon, Historia, gospodarka, kultura*, Warszawa 2010.
- Winkler A., *5 największych klęsk głodu w dziejach. Z czyjej winy dziesiątki milionów ludzi umierały w męczarniach?* Wielka HISTORIA, <https://wielkahistoria.pl/5-najwiekszych-klask-glodu-w-dziejach-kto-sprawil-ze-dziesiatki-milionow-ludzi-umieraly-w-meczarniach/> [dostęp: 12.06.2022].
- World Food Situation*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, <https://www.fao.org/world-foodsituation/foodpricesindex/en> [dostęp: 31.05.2022].
- Zwoliński A., *Maoizm*, Encyklopedia Białych Plam, T. XI, Radom 2002.
- Żywnościowy kryzys*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/zywnosciowykryzys;4003398.html> [dostęp: 06.06.2022].